

ANALYSE (INTER)NATIONAAL ONDERZOEK MEDIAWIJSHEID

ANALYSE (INTER)NATIONAAL ONDERZOEK MEDIAWIJSHEID

Rafika Bhagwandas

30 november 2009

status Definitief

versie 1.1

interne toets Welmoed Lockefeer

Copyright © 2009 Verdonck, Klooster & Associates B.V.

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteursrechthebbende.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	1
	1.1 Aanleiding	1
	1.2 Opdracht	1
	1.3 Resultaat	1
	1.4 Aanpak	1
	1.5 Leeswijzer	2
2	Bevindingen per programmalijn en thema	3
	2.1 Mediavaardigheden en bewustzijn	4
	2.2 Stimuleren / activeren participatie	7
	2.3 Innovatie	9
3	Bevindingen per doelgroep	11
	3.1 Kinderen (2 – 12 jaar)	11
	3.2 Jongeren (12 – 18 jaar)	12
	3.3 Ouders	12
	3.4 Leerkrachten / Docenten	13
	3.5 Begeleiders (zorg)	14
	3.6 Ouderen	14
	3.7 Mediaprofessionals	14
	3.8 Burgers / Iedereen	15
4	Conclusie en aanbevelingen	16
	4.1 Conclusie	16
	4.2 Aanbevelingen	17
	Bijlage I: Overzicht van onderzoeken per thema en doelgroep	18
	Bijlage II: Referentielijst – 50 onderzoeken	22

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Het Mediawijsheid Expertisecentrum (www.mediawijzer.net) formuleert momenteel een nieuwe Stimuleringsregeling voor 2010. Hierin worden bestaande werkgroepen uitgenodigd projectvoorstellen te formuleren op vooraf gedefinieerde hiaten. De hiaten worden gedefinieerd op basis van het aanbod van *initiatieven* met betrekking tot mediawijsheid en (inter)nationaal *onderzoek* naar mediawijsheid.

De Mediawijsheidskaart (www.mediawijsheidskaart.nl) dient als verzamelpunt voor initiatieven met betrekking tot mediawijsheid in Nederland, geordend naar de programmalijnen, thema's en doelgroepen van het Mediawijsheid Expertisecentrum. Kennisland heeft in februari 2008 een analyse op de Mediawijsheidskaart en gesprekken met experts gevoerd met als doel thema's in de programmalijnen te identificeren. In november 2009 heeft Verdonck, Klooster & Associates een nieuwe analyse op de initiatieven in de Mediawijsheidskaart uitgevoerd met als doel hiaten te identificeren ten behoeve van de Stimuleringsregeling 2010.

Om de keuze van hiaten te kunnen maken is een aanvullende inventarisatie en analyse van bestaand (inter)nationaal *onderzoek* op het gebied van mediawijsheid gewenst. Het Mediawijsheid Expertisecentrum heeft hiervoor Verdonck, Klooster & Associates benaderd.

1.2 Opdracht

Inventariseer en analyseer bestaand (inter)nationaal onderzoek op het gebied van Mediawijsheid. Orden de conclusies van geïnventariseerd onderzoek naar programmalijn en doelgroep zodat deze kan bijdragen aan de keuze van hiaten ten behoeve van de Stimuleringsregeling 2010.

1.3 Resultaat

Deze inventarisatie en analyse resulteert in

- a) een rapport met als onderdelen:
 - een overzicht van nationaal en internationaal onderzoek op het gebied van mediawijsheid conform de programmalijnen en doelgroepen van het Mediawijsheid Expertisecentrum, en
 - een analyse op de inhoud (conclusies) van deze onderzoeken conform de programmalijnen en doelgroepen
 - aanbevelingen voor het kiezen van hiaten om op te nemen in de Stimuleringsregeling 2010
- b) een USB-stick met hierop het rapport in PDF-formaat en alle gebruikte, digitaal beschikbare, onderzoeken.

1.4 Aanpak

De onderzoeken zijn hoofdzakelijk verzameld middels desk-research. Daarnaast zijn de leden van de kerngroep en de programmamanager van het Mediawijsheid Expertisecentrum gevraagd mogelijk relevant onderzoek aan te leveren. Totaal heeft dit geresulteerd in 50 unieke onderzoeken (zie bijlage Referentielijst). Na oplevering van versie 1.0 van de analyse op 12 november 2009 is door Mediawijsheid verzocht nog eens 7 onderzoeken op te nemen in het rapport. Deze zijn op dezelfde wijze verwerkt en dit resulteert in versie 1.1 van het rapport.

De gevonden onderzoeken zijn gegroepeerd conform programmalijn, thema en doelgroep, waarna de inhoud (conclusies) van deze onderzoeken geanalyseerd zijn. De onderzoeken hebben betrekking op één of meerdere thema's en/of doelgroepen (zie bijlage Overzicht onderzoeken per thema en doelgroep).

Kanttekening:

- Voor de definities van programmalijnen en doelgroepen is gebruik gemaakt van het onderzoek uitgevoerd door Kennisland: "Mediawijsheid Kaart" (Amsterdam, 12 februari 2008).
- De doorlooptijd van dit onderzoek bedroeg initieel 7 werkdagen. Vervolgens is nog eens 8 uur besteed aan versie 1.1 van het rapport. Een onderzoek binnen deze tijdspanne levert 'slechts' een indicatie van (inter)nationaal onderzoek en geen volledig overzicht.
- Binnen de gekozen aanpak en de beschikbare bronnen heeft alleen Internet als bron gediend. Alle geselecteerde onderzoeken zijn gevonden op internet en waren vanaf daar downloadbaar, of zijn aangedragen door de kerngroep en programmamanager van het Mediawijsheid Expertisecentrum.
- Op het internet zijn onderzoeken in verschillende talen gevonden. Alleen de Nederlands- en Engelstalige onderzoeken zijn meegenomen in dit onderzoek.
- Een aantal geselecteerde onderzoeken behandelen meerdere thema's en doelgroepen tegelijkertijd. Deze zijn in de inventarisatie dan ook onder meerdere thema's en doelgroepen geplaatst.

1.5 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt per programmalijn en thema de inventarisatie van onderzoeken besproken. De inhoudelijke conclusies uit deze onderzoeken zijn per doelgroep beschreven in hoofdstuk 3. Hoofdstuk weer geeft de conclusies en aanbevelingen weer ten behoeve van het maken van keuzes in potentiële hiaten. Alle referenties zijn opgenomen in bijlage I en II.

2 Bevindingen per programmalijn en thema

Het Mediawijsheid Expertisecentrum werkt met drie programmalijnen: *Mediavaardigheden en bewustzijn*, *Stimuleren / Activeren participatie* en ten slotte *Innovatie*. Deze programmalijnen vallen uiteen in inhoudelijke thema's. Daarnaast onderscheidt het Mediawijsheid Expertisecentrum 10 doelgroepen:

1. Kinderen (2 – 12 jaar)
2. Jongeren (12 – 18 jaar)
3. Ouders
4. Leerkrachten / Docenten
5. Begeleiders (zorg)
6. Ouderen
7. Burgerinitiatieven ('civil society')
8. Mediaprofessionals
9. Maatschappelijk zwakkeren
10. Burgers / Iedereen

De gevonden onderzoeken richten zich vaak op meerdere thema's en doelgroepen tegelijkertijd. Hierbij is dus sprake van een overlap. In bijlage I staat in een overzicht welke onderzoeken onder welke thema's zijn geschaard tijdens deze inventarisatie.

De rapportage van de bevindingen vindt in dit hoofdstuk plaats op thema. Hierbij wordt ook informatie verschaft over soorten media, de omgeving en het land waarin het onderzoek heeft plaatsgevonden. Ten aanzien van 'soorten media' wordt de volgende opmerking geplaatst: tijdens de inventarisatie ontstond het inzicht dat onderzoeken vaak een bepaald soort medium beschrijven. Deze informatie leek nuttig om op te nemen in de overzichten. Hierbij konden helaas niet altijd dezelfde grootheden gehanteerd worden.

2.1 Mediavaardigheden en bewustzijn

De programmalijn Mediavaardigheden en bewustzijn omvat vier thema's. Per thema volgt hieronder de analyse van de gevonden onderzoeken in een vaste en herkenbare structuur. Steeds wordt eerst de gehanteerde definitie¹ van het thema benoemd, gevolgd door het resultaat, doelgroepen, soort media, omgeving, land en inhoud. De cijfers geven aan hoe vaak een gevonden onderzoek voldeed aan de criteria uit de tabel.

2.1.1 Praktische vaardigheden

Onderzoeken op dit thema richten zich op de bekwaamheid (in technische zin) in de omgang met en productie van media. Het gaat hierbij om ICT-vaardigheden, kennis van audio- en videoproductietechnieken, maar ook om lees- en schrijfvaardigheden.

Resultaat: Er zijn 18 (inter)nationale onderzoeken op dit thema gevonden.

<u>Doelgroepen:</u>	<u>Soort media:</u>	<u>Omgeving:</u>	<u>Landen:</u>
Burgers/ledereen (7)	Internet (9)	Thuis (5)	Nederland (8)
Kinderen (6)	Mobiele telefoon (1)	Onderwijs (3)	USA (3)
Jongeren (2)	ICT (3)	Zorg (1)	Groot Brittannië (3)
Leerkrachten/Docenten (2)	Media algemeen (1)	Maatschappij (5)	
Maatschappelijk zwakkeren (3)			
Begeleiders (zorg) (1)			
Ouders (1)			

De 18 onderzoeken op dit thema richten zich met name op de internetvaardigheden van kinderen en burgers. Onderzoek op het gebied van vaardigheden ten aanzien van meer traditionele media zijn tijdens deze inventarisatie niet gevonden.

Uit onderzoek van CBS blijkt dat bijna de helft van alle personen van 12 tot en met 74 jaar ooit een computercursus heeft gevolgd. In 57 procent van de gevallen is dit echter meer dan drie jaar geleden². Een trendrapportage uit 2009 stelt dat hoog niveau van zowel motivatie, toegang en frequent gebruik niet zomaar leiden tot het bezit van voldoende vaardigheden en een gevarieerd internetgebruik³.

2.1.2 Informatie en Strategische vaardigheden

Onderzoeken op dit thema zijn gericht op algemene vaardigheden bij het omgaan met informatie en media. Hierbij gaat het om algemene informatievaardigheden (zoals zoeken, selecteren interpreteren, verwerken, creëren, communiceren) en de vaardigheid om media strategische te kunnen inzetten om de eigen positie te versterken.

Resultaat: Er zijn 12 (inter)nationale onderzoeken op dit thema gevonden.

¹ De gehanteerde definities komen uit het Onderzoeksverslag 'Mediawijsheid Kaart' (Amsterdam 12 februari 2008).

² CBS, (2008) *De digitale economie 2008*

³ Deursen van, A.J.A.M., Dijk van, J.A.G.M. (2009) *Trendrapport: motivatie, toegang, gebruik en vaardigheden. Een Europees en Nationaal perspectief*

<u>Doelgroepen:</u>	<u>Soort media:</u>	<u>Omgeving:</u>	<u>Land:</u>
Burgers/ledereen (5)	Internet (7)	Thuis (2)	Nederland (10)
Kinderen (4)	Digitale media (2)	Onderwijs (6)	Groot Brittannië (3)
Jongeren (4)	Televisie (1)	Zorg (1)	
Leerkrachten/Docenten (6)	Open leermiddelen (1)	Maatschappij (4)	
Maatschappelijk zwakkeren (1)	ICT (2)		
Begeleiders (zorg) (1)	Games (1)		
Ouderen (1)	Media algemeen (1)		
Media Professionals (2)			
Ouders (2)			

De onderzoeken op dit thema richten zich veelal op het kunnen beoordelen van content op internet, met name door jongeren en burgers en de rol van docenten bij het bijbrengen van deze vaardigheden.

Volgens onderzoek van Valkenburg (2005) zijn er verschillende partijen die verantwoordelijkheid dragen bij het mediawijs maken van kinderen: ouders, docenten, de audiovisuele branche en de overheid. Ten aanzien van ouders en het onderwijs constateert Valkenburg een kennistekort om mediawijsheid adequaat over te kunnen brengen. Zij pleit ervoor dat de overheid moet erkennen dat media-educatie in het onderwijs cruciaal is om kinderen weerbaar te maken en neemt de aanbeveling van de Raad van Cultuur over om media-coaches aan te stellen⁴.

2.1.3 Mediabewustzijn

Onderzoeken op dit thema zijn gericht op bewustwording van de grote rol die media in de maatschappij spelen. Hieronder vallen onderzoeken gericht op het versterken van de positie van consumenten/burgers ten opzichte van media-aanbieders en overheid, ook onderzoeken gericht op het erkennen van de dubbele rol, van burgers, als mediaconsumenten en mediaproductanten. maken deel van dit thema.

Resultaat: Er zijn 17 (inter)nationale onderzoeken op dit thema gevonden.

<u>Doelgroepen:</u>	<u>Soort media:</u>	<u>Omgeving:</u>	<u>Land:</u>
Kinderen (10)	Mobiel internet (1)	Onderwijs (2)	Nederland (13)
Jongeren (3)	Internet (5)	Maatschappij (6)	Australië (1)
Ouders (10)	Digitale media (3)	Thuis (7)	Groot Brittannië (1)
Leerkrachten/Docenten (4)	Analoge media (1)		USA (1)
Burgers (4)	ICT (1)		
Media professionals (1)	Televisie (6)		
	Media algemeen (1)		

De onderzoeken op dit thema gaan met name over de grote rol die media spelen in de maatschappij en hoe deze kinderen, jongeren en burgers beïnvloeden in het dagelijks leven. Ook de rol van ouders, docenten en de overheid wordt veelal besproken in deze onderzoeken.

⁴ Valkenburg P.M. (2005) *Schadelijke media en weerbare jeugd: een beleidsvisie 2005-2010*

Buijzen e.a. hebben verschillende onderzoeken gedaan naar de bedoelde en onbedoelde effecten van reclame op kinderen. Zij stellen dat ouderlijke mediatie tijdens het kijken naar reclame op televisie een bijdrage kan leveren aan de vaardigheden van kinderen tegen reclame.

Het blijkt dat bij kinderen van 5 en 6 jaar een gecombineerde (feit gebaseerde) interventiestrategie het effectiefst is en dat bij kinderen ouder dan 7 de evaluatieve methode het effectiefst is.

Daarnaast zien de onderzoekers dat reclames de oorzaak van veel ouder-kind conflicten zijn. Immers, producten waarvoor veel reclame wordt gemaakt (food en non-food), worden het meest door kinderen gevraagd. Er bestaat een positieve correlatie tussen het vraaggedrag van kinderen en het aantal ouder-kind conflicten. Ouder-kind conflicten ontstaan wanneer kinderen vaak vragen om producten en ouders deze productvraag moeten afwijzen⁵.

Uit onderzoek van Buijzen e.a naar het effect van emotionele gebeurtenissen in het journaal op kinderen zeggen zij dat kinderen op een gegeven moment niet meer totaal af te schermen zijn van berichten op het televisiejournaal. In het onderzoek worden twee vormen van ouderlijke bemoeienis onderscheiden, de restrictieve en de actieve. Bij de eerste mogen kinderen niet of weinig kijken. Bij de tweede mogen ze wel kijken en praten ouders er met hen over om hen een beetje te laten begrijpen wat waarom is gebeurd⁶.

2.1.4 Verantwoord gebruik en veiligheid

Onderzoeken op dit thema zijn gericht op veilig mediagebruik. Hieronder vallen zowel de meer technische (virus, spam, firewall) als ook de sociale en ethische aspecten (digitaal pesten, omgaan met persoonlijke informatie). Een belangrijk subcluster van dit thema zijn onderzoeken op het gebied van digitale privacy.

Resultaat: Er zijn 12 (inter)nationale onderzoeken op dit thema gevonden.

<u>Doelgroepen:</u>	<u>Soort media:</u>	<u>Omgeving:</u>	<u>Land:</u>
Kinderen (4)	Internet (10)	Thuis (4)	EU (1)
Jongeren (5)	Mobiele telefoon (1)	Maatschappij (8)	Nederland (6)
Ouders (5)	Analoge media (1)	Onderwijs (2)	België (1)
Burgers (5)	Digitale media (1)		Groot Brittannië (4)
Mediaprofessionals (2)	DVD (1)		
Leerkrachten/Docenten (4)	Games (1)		
	Media algemeen (1)		

Vandenbosch onderzocht de rol die (met name) ouders spelen bij het veilig internetgebruik van hun kinderen. Daarnaast gaat er in onderzoeken aandacht uit naar het fenomeen cyberpesten. De relatie

⁵ Buijzen M. (2007) Reducing Children's Susceptibility to Commercials: Mechanisms of factual and evaluative advertising interventions; Buijzen M., Mens C., (2007) Adult Mediation of Television Advertising Effects
Buijzen M., Rozendaal E., Moorman M., Tanis M. (2008) Parent versus child reports of parental advertising mediation: exploring the meaning of agreement; Buijzen M., Valkenburg P.M. (2005) Parental mediation of undesired Advertising effects

⁶ Buijzen, M., J. Walma van der Molen en P. Sondij (2007), Parental mediation of children's emotional responses to a violent news event

tussen online risico's nemen op het internet (bv. persoonlijke informatie op het web plaatsen, praten met vreemden, een paswoord doorvertellen....) en cyberpesten wordt ook onderzocht⁷.

Verantwoord gebruik en veiligheid gaan onder andere over beveiliging. Volgens CBS zijn door Nederlandse huishoudens op grote schaal anti-virusprogramma's (92 procent) en firewalls (62 procent) geïnstalleerd om hun computer te beschermen tegen indringers. Ook het gebruik van authenticatie zoals een pincode, password of digitale handtekening komt onder de internetgebruikers in Nederland, regelmatig voor. Samen met de Scandinavische landen ligt dit in Nederland op een veel hoger niveau dan in andere landen van de EU-15. Toch heeft een groot aantal internetgebruikers in Nederland last van spam (54 procent) en schade door virussen (32 procent)⁸.

2.2 Stimuleren / activeren participatie

De programmaliijn Stimuleren / activeren participatie valt uiteen in drie thema's: *Participatie en productie*, *Empowerment* en *Auteursrecht*. Per thema volgt hieronder de analyse van de gevonden onderzoeken in een vaste en herkenbare structuur.

2.2.1 Participatie en productie

Onderzoeken op dit thema richten zich op het stimuleren en activeren van participatie binnen de maatschappij. Inzet is het ontwikkelen van kennis en vaardigheden om zelfstandig media te maken.

Resultaat: Er zijn 4 (inter)nationale onderzoeken op dit thema gevonden.

<u>Doelgroepen:</u>	<u>Soort media:</u>	<u>Omgeving:</u>	<u>Land:</u>
Jongeren (12-18) (1)	Analoge media (2)	Maatschappij (2)	Internationaal (1)
Burgers (1)	Digitale media (2)	Provincie (1)	Nederland (3)
Ouderen (1)	ICT (2)	Werkvloer (1)	USA (1)
Maatschappelijk zwakkeren (2)	Internet (1)	Onderwijs (1)	
Kinderen (1)			

Onderzoeken over dit thema gaan over participatie van kinderen of jongeren, onder andere in achterstandssituaties. UNESCO onderzoek toont aan dat het produceren van verschillende media-uitingen voor jongeren bijdraagt aan het gevoel iets wezenlijks te kunnen bijdragen en het gevoel van eigenaarschap⁹.

Daarnaast is er onderzoek gevonden naar de participatie van burgers binnen een provincie. Drentse burgers blijken bij het uitoefenen van invloed dit het liefst via een lokale bijeenkomst in het dorp of de wijk willen doen. 20% doet dit het liefst digitaal via email of de provinciale website¹⁰.

⁷ Vandebosch, H., (2004) *Cyberpesten bij jongeren in Vlaanderen*

⁸ CBS, (2008) *De digitale economie 2008*

⁹ Asthana, S., (UNESCO) (2006) *Innovative practices of youth participation in media*

¹⁰ Lange de, E. (2006) *Rapportage informatie- en participatieprofiel*

De participatie van allochtonen bevordert als zij veel e-mailen, chatten en surfen omdat zij dan de Nederlandse taal meer gebruiken en meer in contact komen met autochtonen. Onder de allochtonen hebben Turken en Marokkanen een relatief grote achterstand in ICT-gebruik op autochtonen. Daarentegen blijven Antillianen en Surinamers qua computervaardigheden nauwelijks achter bij autochtonen¹¹.

2.2.2 Empowerment

Onderzoeken op dit thema richten zich op het stimuleren / activeren van zowel individuele burgers als specifieke (zorg-) doelgroepen, met het doel om hun positie in de maatschappij te versterken. Naast ouderen en maatschappelijk zwakkeren richten deze activiteiten zich ook op kleine maatschappelijke organisaties (civil society).

Resultaat: Er zijn 5 (inter)nationale onderzoeken op dit thema gevonden.

<u>Doelgroepen:</u>	<u>Soort media:</u>	<u>Omgeving:</u>	<u>Land:</u>
Leerkrachten/Docenten (2)	Games (2)	Onderwijs (2)	USA (1)
Kinderen (1)	ICT (1)	Maatschappij (1)	Nederland (1)
Jongeren (2)			
Maatschappelijk zwakkeren (1)			
Ouderen (1)			

Onder andere de Federation of American Scientist deed onderzoek over games als krachtig en kansrijk hulpmiddel om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren en leerlingen zo goed mogelijk voor te bereiden op de samenleving van de 21ste eeuw¹².

Steyaert e.a. onderzochten dat ouderen aangeven ook in de toekomst (2030) de mogelijkheid te willen behouden tot face2face communicatie met artsen, in banken en winkels. Hierbij is het met name belangrijk dat zij een keuze kunnen maken in de wijze waarop zij communiceren. Aan de andere kant is het nodig om ouderen te leren om met ICT om te gaan. ICT ontwikkelaars moeten zich meer gaan richten op het verbeteren van levenskwaliteit van ouderen in relatie tot ICT¹³.

Een ander, volgens Zwanenberg, nu nog onderbelicht onderwerp is de sociale omgang met internet door jongeren. De aandacht in het onderwijs is nu vooral gericht op de risico's en negatieve gevolgen van het internet. Door een kritische bril op te zetten en daarmee naar zijn/haar digitale identiteit te kijken, kan een leerling zich bewust worden van zijn eigen houding en gedrag op internet, en daaruit volgend keuzes maken die goed zijn voor hem/haar. Filosofisch gezien hangt kritische reflectie samen met autonomie en zelfsturing, beide waarden die in de hedendaagse samenleving als zeer relevant worden gezien¹⁴

¹¹ Ingen van E., Haan de J., Duimel M., (2007) *Achterstand en afstand. Digitale vaardigheden van lager opgeleiden, ouderen, allochtonen en inactieven*

¹² Federation of American Scientist, (2006) *Summit on Educational Games 2006*

¹³ Steyaert S., Eggermont, S., Vandebosch H., (2006) *Towards the desired future of the elderly and ICT: policy recommendations based on a dialogue with senior citizens*

¹⁴ Zwanenberg F., (2007) *Mediawijsheid op school*

2.2.3 Auteursrecht

Onderzoeken op dit thema richten zich op het auteursrechtelijke component van mediaparticipatie, met als doel burgers in de omgang met auteursrechtelijke vraagstukken te ondersteunen en hen in staat te stellen om op een geïnformeerde manier met auteursrechten om te gaan.

Resultaat: Er zijn slechts 2 (inter)nationale onderzoeken op dit thema gevonden.

<u>Doelgroepen:</u>	<u>Soort media:</u>	<u>Omgeving:</u>	<u>Land:</u>
Burgers (1)	Digitale media (1)	Thuis (1)	Frankrijk (1)
Leerkrachten/Docenten (2)	Open leermiddelen (1)	Onderwijs (2)	Groot Brittannië (1)
Jongeren (1)	Internet (1)		Duitsland (1) Nederland (3)

Onderzoek van Ringnalda e.a. richt zich op de aanpak van illegale filesharing. Zo wordt bijvoorbeeld genoemd dat het bewustzijn van de illegaliteit van filesharing bij de consumenten dient te worden vergroot, bijvoorbeeld door reclame- en informatiecampagnes daaromtrent. Daarbij kan ook de entertainmentindustrie worden betrokken.

Een andere belangrijke bijdrage in de aanpak van illegale filesharing is het ontwikkelen van een aanbod van legaal downloadbare werken. In alle onderzochte landen kan aan de gebruiker die zich schuldig maakt aan illegale filesharing een sanctie worden opgelegd. Een belangrijk aandachtspunt bij het ontwikkelen van een sanctieregime voor illegale filesharing is de rechtsbescherming van de informatieconsument¹⁵.

Het onderzoek van de Onderwijsraad richt zich op het arrangeren van open leermiddelen. Een belangrijke voorwaarde voor het arrangeren van open leermiddelen door leraren en onderwijsinstellingen is dat er toegankelijke en kwalitatief goede educatieve content beschikbaar is. 'Creative Commons' licenties bieden goede mogelijkheden voor het regelen van auteursrechten van zelf ontwikkeld of gearrangeerd materiaal. De OR adviseert een werkgroep in te richten om docenten te leren over auteursrecht¹⁶.

2.3 Innovatie

De programmalijn Innovatie beslaat één thema: *Innovatief en experimenteel mediagebruik*.

Onderzoeken op dit gebied richten zich op experimentele en innovatieve omgang met media die op een bepaald gebied vooruit lopen en een terrein voor een bredere doelgroep ontsluiten.

¹⁵ Ringnalda, A, Elferink M., Cock Buning de, M. (2009) *Auteursinbreuk door P2P filesharing*

¹⁶ Onderwijsraad, (2008) *Onderwijs en open leermiddelen*

Resultaat: Er zijn 3 (inter)nationale onderzoeken op dit thema gevonden.

<u>Doelgroepen:</u>	<u>Soort media:</u>	<u>Omgeving:</u>	<u>Land:</u>
Mediaprofessionals (2)	Mobiel internet (2)	Maatschappij (1)	Nederland (2)
Jongeren (1)	Internet (2)	Bedrijfsleven (2)	Internationaal (1)
	Gaming (1)		
	Analoge media (2)		
	Digitale media (2)		

De drie gevonden onderzoeken het op gebied van innovatie gaan over trends in de media- en entertainmentmarkt, Innovatieve projecten op het gebied van jeugdparticipatie en de mate waarin mediaprofessionals experimenteren met nieuwe media.

De trends liggen volgens onderzoek van Accenture in 2008 op het gebied van communities, gaming, mobiel internet en het omgang met de wirwar aan data op het web¹⁷.

Nederlandse bedrijven, dat wil zeggen adverteerders en hun adviseurs, experimenteerden vooral met sociale netwerken, actieve deelname aan blogs en internetfora, narrow casting, mobiele communicatie, 'seeding' en met TV formats¹⁸.

¹⁷ Accenture, (2008) Het Accenture Media en Communicatie Innovatie Onderzoek 2008

¹⁸ MWG (2009) *Het experiment*

3 Bevindingen per doelgroep

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste inhoudelijke conclusies uit de gevonden onderzoeken per doelgroep beschreven. Een aantal onderzoeken geven duidelijk aan waar hiaten zitten, uit andere onderzoeken blijkt dit niet of minder duidelijk.

3.1 Kinderen (2 – 12 jaar)

Kinderen die bij het leren lezen gebruik maken van computers presteren beter dan leerlingen van scholen waarbij in het (aanvankelijk) leesonderwijs geen gebruik wordt gemaakt van computers. Dit blijkt uit een analyse van onderzoeken die wereldwijd in de afgelopen tien jaar zijn gedaan naar het effect van computergebruik op leesonderwijs. In onderzoeken waarbij het ging om het leren van Engelse taal was de invloed van de computer sterker dan bij Nederlandse taal. Volgens de onderzoekers heeft dit te maken met de betere ondersteuning door computers van spraak in het Engels¹⁹.

Qrius onderschrijft dit en stelt dat kinderen al vroeg (al vanaf 2 jaar) en vaak online zijn. Het mediagebruik schuift langzaam in elkaar en de content is belangrijker dan het medium. Jongeren zijn zich niet extreem bewust van de verschillende toepassingen binnen verschillende mediumtypes, maar vinden ze het gewoon vanzelfsprekend dat ze altijd alles op elk moment via alle kanalen kunnen krijgen²⁰.

De impact van media op kinderen en het gebruik ervan zijn enerzijds positief. Enkele van de negatieve effecten van media op kinderen zijn obesitas, de blootstelling aan online discussie over bijvoorbeeld zelfmoord en het gebruik van verboden middelen, discussies over seks en misbruik²¹. Buijzen e.a. deed onderzoek naar de impact van televisiereclame op kinderen en naar de impact van emotionele gebeurtenissen op televisie. Zij stelt dat kinderen een minder materialistische houding aannemen en kritischer zijn ten opzichte van producten wanneer zij door hun ouders hierin actief begeleid worden²². Emotionele gebeurtenissen op televisie raken kinderen langs vier wegen: angst, verdriet, bezorgdheid of boosheid. Ongeacht leeftijd of sekse werd een verband gevonden tussen de hoeveelheid kijken en alle vier emoties. Dit verband is het sterkst bij kinderen met een empathische instelling²³.

¹⁹ Blok H., Oostdam R., Otter M., Overmaat M., (2002) *Computer-assisted instruction in support of beginning reading instruction: A review*; BECTA, (2002) *ImpaCT2 - The impact of Information and Communication Technologies on Pupil Learning and Attainment*

²⁰ Qrius, (2009) *Jongeren 2009*

²¹ The Royal Australasian College of Physicians: Paediatrics & Child Health Division (2004) *Children and the media: advocating for the future*.

²² Buijzen M. (2007) *Reducing Children's Susceptibility to Commercials: Mechanisms of factual and evaluative advertising interventions*; Buijzen M., Mens C., (2007) *Adult Mediation of Television Advertising Effects*
Buijzen M., Rozendaal E., Moorman M., Tanis M. (2008) *Parent versus child reports of parental advertising mediation: exploring the meaning of agreement*; Buijzen M., Valkenburg P.M. (2005) *Parental mediation of undesired Advertising effects*

²³ Buijzen, M., J. Walma van der Molen en P. Sondij (2007), *Parental mediation of children's emotional responses to a violent news event*

3.2 Jongeren (12 – 18 jaar)

Onderzoek onder docenten van Smeets e.a. laat zien dat veel leerlingen, zowel in het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs volgens hun leraren nog onvoldoende vaardig zijn in het opzoeken en beoordelen van informatie. Ook op het gebied van het creatief gebruik van media zijn de vaardigheden bij veel leerlingen, afgaand op de inschatting door de leraar, doorgaans niet sterk ontwikkeld. Dit met uitzondering van het maken van presentaties met ICT in het voortgezet onderwijs. Een ander opvallend punt is dat leerlingen volgens veel leraren thuis weinig vaardigheden op het gebied van mediawijsheid opdoen die zij op school kunnen inzetten²⁴.

Ook Walraven stelt dat scholieren meer en meer gebruik maken van bronnen van internet voor het vinden van informatie. Het blijkt dat vwo leerlingen hun bronnen zelden kritisch evalueren. Ze kijken vooral of de informatie in het Nederlands is, of de site snel een antwoord geeft op hun vraag en of de site er leuk uit ziet²⁵.

Het kijken naar diverse soorten media hangt duidelijk samen met de frequentie waarmee tieners foto's maken, bewerken en het aantal dingen dat jonger erop veranderen. Ook zetten jongeren naarmate zij meer verschillende media kijken, vaker foto's online. Dingen die tieners aan zichzelf zouden willen veranderen naarmate zij meer naar media kijken betreffen vooral hun lichaam en huid en het dunner willen zijn²⁶.

Bijna de helft van alle Amerikaanse tieners kan volgens onderzoek van Lenhart e.a. beschouwd worden als ontwikkelaar van content (blogs, websites, het posten van foto's, verhalen, etc.). Daarnaast blijven tieners muziek en video's van internet downloaden²⁷.

3.3 Ouders

Internet biedt jongeren veel mogelijkheden voor plezier, leren en ontwikkeling. Er zijn ook zorgen over de risico's van internet. Deze risico's variëren van ongeschikte inhoud (bijvoorbeeld geweld) tot ongewenste contacten. Zoals kinderen van jongs af aan leren veilig een straat over te steken, is het nodig dat ouders en leerkrachten kinderen voorbereiden op veilig gedrag in een digitale wereld²⁸. Valkenburg zet in haar onderzoek duidelijk vraagtekens bij de bekwaamheid van ouders om hun kinderen mediawijs te maken omdat het ouders vaak ontbreekt aan kennis hierover²⁹.

In Frankrijk, Spanje, Portugal, Griekenland en Cyprus zijn ouders het meest ongerust over wat hun kinderen op internet kunnen zien aan ongeschikte informatie, het aangaan van contacten, of online

²⁴ Smeets, E., Wester, M., (2009) *Mediawijsheid in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs*.

²⁵ Walraven A., (2008) *Becoming a critical websearcher*

²⁶ Stichting Mijn Kind Online, (2009) *(On)bewerkt beroemd*.

²⁷ Lenhart A., Madden M., (2005) *Teen Content Creators and Consumers*

²⁸ Byron T., (2008) *Safer Children in a Digital World*

²⁹ Valkenburg P.M. (2005) *Schadelijke media en weerbare jeugd: een beleidsvisie 2005-2010*

pesten en de omgang met persoonlijke informatie. Ouders in Denemarken, Zweden en Slowakije hebben hierover de minste zorg³⁰.

3.4 Leerkrachten / Docenten

ICT als gereedschap binnen het leerproces leidt vaker tot positief resultaat wanneer een ICT-toepassing onder de juiste randvoorwaarden wordt gebruikt. Anders gezegd: voorwaarde voor rendement van ICT is vakbekwaam gebruik. Daarmee is het vraagstuk hoe rendement gehaald kan worden uit investeringen in hardware en software onlosmakelijk verbonden met professionalisering van management en leraren³¹. Van (aankomend) leerkrachten mag verwacht worden dat zij over de juiste kennis, vaardigheden en attitude beschikken als het gaat om mediawijsheid³². Leerlingen geven ook aan te willen leren over het kunnen blokkeren van chatsites en meer willen weten over informatievaardigheden. Ook willen zij als het gaat om mediaproductie meer doen op school³³.

De Tweede Kamer vraagt aandacht voor de ICT-vaardigheden van docenten en in samenhang daarmee de invloed van ICT op de kwaliteit van het onderwijs³⁴. Digitale geletterdheid is voor de komende generatie net zo belangrijk als lezen, rekenen en taal. Leraren zijn volgens onderzoek van Byron nog amper voorbereid om kinderen wegwijs te maken in een digitale wereld³⁵.

Een geringe betrokkenheid van leraren bij ict vormt één van de belangrijkste belemmeringen voor meer gebruik van ict in het onderwijs. Geringe betrokkenheid van leraren wordt beïnvloed door een aantal factoren. De belangrijkste van deze factoren zijn: gebrek aan tijd voor scholing, onvoldoende technische ondersteuning bij computergebruik in klas, slechte afstemming tussen de beschikbaarheid van computervoorzieningen en lesorganisatie, teveel nadruk bij nascholing op technische vaardigheden en te weinig aandacht voor didactiek en onderwijsvisie. Veel leraren zijn zich onvoldoende bewust van de mogelijkheden die ict te bieden heeft. Leraren ervaren verleiding noch noodzaak de natuurlijke weerstand tegen verandering van de bestaande onderwijsaanpak te overwinnen³⁶.

Als het gaat om veilig internet dan vinden negen op de tien leerkrachten dat hun school extra maatregelen moet nemen om de veiligheid van leerlingen op internet te verbeteren. Gesprekken over online fatsoen, opleiding van leraren en meer praten met ouders zijn de meest genoemde ideeën, Voorlichting over online veiligheid nog geen structureel onderdeel is van de lessen. Ongeveer een derde van alle onderwijzers (basisschool en middelbare school) neemt het op in hun lesprogramma, maar vrijwel allemaal vinden ze het primair een taak voor de ouders³⁷.

³⁰ Directorate General Information Society and Media, (2008) Towards a safer use of the internet for children in de EU – a parents' perspective.

³¹ Kulik J.A., (2003) Meer positieve resultaten over rendement met ict

³² Oldemaat, C., Mediawijsheid in het Primair Onderwijs

³³ Oldemaat, C., Mediawijsheid in het Primair Onderwijs

³⁴ Deursen van A.J.A.M., Dijk van J.A.G.M., (2008) *Digitale vaardigheden van Nederlandse burgers*

³⁵ Byron T., (2008) *Safer Children in a Digital World*

³⁶ Becta (2004) *Barriers and enablers to teachers' use of ICT*

³⁷ Blauw Research voor KPN Internet, (2005) *Internet in de klas*

3.5 Begeleiders (zorg)

In de zorg heeft ICT ook haar vlucht genomen. Welzijnswerkers en hulpverleners zien gebrekkige technische kennis echter steeds minder als een probleem. Men kijkt nuchterder aan tegen het verschijnsel internet en ziet het als technisch hulpmiddel om relevante informatie te verkrijgen³⁸.

3.6 Ouderen

Ouderen die internetten, hebben vaak het gevoel "er weer bij te horen". Steeds meer ouderen zijn online, maar er is volgens Lieshout e.a. nog steeds een grote achterstand. Niet alleen voor het gevoel mee te blijven tellen is het belangrijk dat ouderen kennis maken met de computer en internet, maar ook om de arbeidspositie van oudere werknemers te verbeteren. Daarnaast kan ICT een bijdrage leveren aan de levenskwaliteit van senioren³⁹.

3.7 Mediaprofessionals

Ons land kent twee systemen ter bescherming van jonge mediaconsumenten: de Kijkwijzer voor films, dvd's en televisieprogramma's en de Pan European Game Information (PEGI) voor computergames. Beide systemen zijn vormen van regulering door de eigen branche. Verkopers van films en games verbinden weinig consequenties aan de leeftijdsclassificaties die aan films en games zijn toegekend. Het kost jongeren weinig moeite om een dvd, bioscoopkaartje of game te kopen of te huren met een te hoge leeftijdsclassificatie. Dit lijkt te maken te hebben met de manier waarop verkopers tegen de systemen aankijken. Ze zien de systemen niet zozeer als voorschriften waar ze zich bij de verkoop aan zouden moeten houden, maar als informatie en/of advies waar met name ouders hun voordeel mee kunnen doen. Gezien het maatschappelijk belang dat gemoeid is met het beschermen van jongeren tegen schadelijke media-inhoud, is het noodzakelijk dat verkopers een actievere rol gaan spelen bij de naleving van leeftijdsgrenzen⁴⁰.

De overheid op haar beurt zou volgens onderzoek van Valkenburg de audiovisuele branche beter moeten ondersteunen bij hun taak de jeugd te beschermen tegen schadelijk media-aanbod. De overheid zou moeten erkennen dat Kijkwijzer een adequaat voorlichtingssysteem is en de financiering ervan voortzetten⁴¹.

Veel computerprogramma's in het onderwijs bevatten een spelelement. Waar recreatieve games echter bij jongeren razend populair zijn, is het enthousiasme over educatieve games veel minder. Naarmate de meerwaarde van games duidelijker in beeld komt, neemt ook de verbazing toe over het onbenut laten van de motiverende stimulansen in educatieve programmatuur. (zie: Netkwestie). Educatieve games worden teveel ontworpen vanuit het bestaand lesmateriaal. Ontwikkelaars zouden meer moeten 'afkijken'

³⁸ Lieshout van, H., Hesemans L., Maarel van der, H., (2002) *Ict in de sociale sector*

³⁹ Ingen van E., Haan de J., Duimel M., (2007) Achterstand en afstand. Digitale vaardigheden van lager opgeleiden, ouderen, allochtonen en inactieven

⁴⁰ Gosselt J.F., Hoof van, J.J., Jong de, M.D.T., Dorbeck-Jung, B., Steehouder, M.F., (2008) Horen, zien en verkrijgen? : een onderzoek naar het functioneren van Kijkwijzer en PEGI (Pan European Game Information) ter bescherming van jongeren tegen schadelijke mediabeelden

⁴¹ Valkenburg P.M. (2005) Schadelijke media en weerbare jeugd: een beleidsvisie 2005-2010

bij de recreatieve collega's. Het onderscheid tussen educatieve games en recreatieve games lijkt meer en meer te vervagen. Verder nemen de aanwijzingen toe dat het spelen van recreatieve games educatieve waarde heeft. Opbrengsten doen zich bijvoorbeeld voor op het gebied van logisch denken en concentratie. Verder bevorderen games de attitude van samenwerkend leren door uitwisseling van ervaringen met anderen⁴².

3.8 Burgers / Iedereen

De overheid en het veld ontplooiën veel activiteiten die gericht zijn op mediawijsheid. Het palet aan activiteiten laat zien dat niet alleen de rijksoverheid een rol heeft in het bevorderen van mediawijsheid. Het is een onderwerp dat zich in alle geledingen van de maatschappij manifesteert waar (nieuwe) media een rol spelen. Het gaat erom dat partijen gezamenlijk, maar vanuit hun eigen verantwoordelijkheid aandacht besteden aan mediawijsheid⁴³.

Onderzoek van Duersen e.a. geeft aan dat de overheid haar sites beter moet afstemmen op het zoekgedrag van haar burgers. Die gebruiken internet vaak klakkeloos. En op hogere zoekvaardigheden presteert de digitale generatie niet beter dan ouderen⁴⁴.

⁴² EPN - Platform voor de informatiesamenleving (2003) *Parels en Groeibrijanten*

⁴³ Ministerie van OCW, (2006) *Mediawijsheid: burgerschap in de informatiemaatschappij*

⁴⁴ Deursen van A.J.A.M., Dijk van J.A.G.M., (2008) *Digitale vaardigheden van Nederlandse burgers*

4 Conclusie en aanbevelingen

4.1 Conclusie

Op basis van de uitgevoerde inventarisatie op gevonden (inter)nationaal onderzoek op het gebied van mediawijsheid kunnen een aantal conclusies worden getrokken.

(1) Tijdens deze opdracht zijn 50 unieke (inter)nationale onderzoeken op het gebied van mediawijsheid gevonden. Deze onderzoeken richten zich vaak op meerdere thema's en/of doelgroepen. Onderzoeken komen in de inventarisatie dan ook binnen meerdere thema's en doelgroepen terug.

(2) De meeste onderzoeken vallen onder de programmalijn *Mediavaardigheden en -bewustzijn*. Hierbij springt het thema *Praktische vaardigheden* er uit met 18 onderzoeken, op de voet gevolgd door het thema *Mediabewustzijn* met 17 onderzoeken.

(3) De programmalijnen *Stimuleren/Activeren participatie en Innovatie* hebben significant minder onderzoek opgeleverd dan de programmalijn *Mediavaardigheden en -bewustzijn*. Hier ligt wat ons betreft een potentieel hiaat.

(4) Het aantal onderzoeken op het gebied van *Auteursrecht* is erg laag met slechts twee gevonden onderzoeken. Gezien de ontwikkelingen op het gebied van open content en de aanpak van *peer2peer websites* is dit beneden verwachting. Wij zien hier dan ook een potentieel hiaat.

(5) Onderzoeken op het gebied van *Innovatie* hebben vaak een link met de doelgroep mediaprofessionals. Innovatie en de onderwerpen marketing, advertising en de inzet van web 2.0 gaan vaak hand in hand.

(5) Het overgrote deel van de onderzoeken heeft als doelgroep kinderen, jongeren, leerkrachten/docenten en burgers. Daar waar onderzoeken over kinderen en jongeren gaan, wordt in hetzelfde onderzoek vaak ook de rol van docenten en/of ouders behandeld.

(6) De inventarisatie heeft ten aanzien van doelgroepen een aantal potentiële hiaten ten aanzien van onderzoek opgeleverd.

- Over de doelgroep Burgerinitiatieven ('civil society') zijn geen onderzoeken gevonden.
- Over de doelgroep Maatschappelijk zwakkeren zijn 2 onderzoeken gevonden.
- Over de doelgroep Begeleiders (zorg) zijn 2 onderzoeken gevonden.
- Over de doelgroep Ouderen zijn 3 onderzoeken gevonden.

(7) De onderzoeken richten zich veelal op één of een aantal soorten media. Het merendeel van de geïnventariseerde onderzoeken gaan over ICT, digitale media (internet, social networks, e.a.). Analoge media worden weinig meegenomen in onderzoek. Hier ligt dan ook een potentieel hiaat.

4.2 Aanbevelingen

(1) Maak een keuze in hiaten ten behoeve van de Stimuleringsregeling 2010 door prioriteiten te stellen aan de geïdentificeerde hiaten. De programmalijnen *Stimuleren/Activeren participatie* en *Innovatie* verdienen hierbij over de gehele linie aandacht. Voor wat betreft de doelgroepen, verdienen Maatschappelijk zwakkeren, Begeleiders en Ouderen aandacht.

(2) Heroverweeg Burgerinitiatieven (civil society) als doelgroep. Deze doelgroep beslaat (kleine) organisaties terwijl andere doelgroepen rollen beschrijven.

(3) Heroverweeg *Participatie en productie* en *Praktische vaardigheden* als thema. Beide thema's richten zich onder andere op het ontwikkelen van kennis en vaardigheden om zelfstandig media te maken. Er is daarom sprake van enige overlap.

(4) Focus op de mediakeuze. Veel onderzoeken richten zich op ICT, internet, games, etc. Analoge media, radio, online games en printmedia zijn onderbelicht. Ten behoeve van de Stimuleringsregeling 2010 zouden deze media prioriteit kunnen krijgen.

(5) Stel de geïnventariseerde onderzoeken beschikbaar op de website van Mediawijsheid. De onderzoeken die tijdens deze inventarisatie zijn geanalyseerd zijn veelal downloadbaar van internet en daarmee vrij toegankelijk. Deze onderzoeken kunnen ook voor bezoekers van www.mediawijsheid.net van meerwaarde zijn.

Bijlage I: Overzicht van onderzoeken per thema en doelgroep

Programmalijnen:	Mediavaardigheden en – bewustzijn			Stimuleren / activeren participatie			Innovatie	
	1 Praktische vaardigheden	2 Informatie & strategische vaardigheden	3 Mediabewustzijn	4 Verantwoord gebruik & veiligheid	5 Participatie en productie	6 Empowerment	7 Auteursrecht	8 Innovatief en experimenteel mediagebruik
Doelgroepen:								
Kinderen (2-12 jaar)	5	3	9	5	1			
Jongeren (12-18 jaar)	3	2	2	6	1	1		1
Ouders	1	2	10	5				
Leerkrachten / docenten	4	6	3	3		2	1	
Begeleiders (zorg)	1	1						
Ouderen		1			1	1		
Burgerinitiatieven ("civil society")								
Mediaprofessionals		2	1	2				2
Maatschappelijk zwakkeren	1					1		
Burgers/lederen	4	2	2	3	1		1	

De aantallen in deze tabel geven aan hoeveel onderzoeken per thema en doelgroep zijn gehanteerd in de analyse. De onderzoeken (auteur, jaartal, titel) zijn hieronder per thema opgesomd. Eén uniek onderzoek heeft betrekking op één of meerdere thema's en/of doelgroepen.

In totaal zijn 43 unieke onderzoeken gebruikt (zie bijlage Referentielijst).

Ad 1: Praktische vaardigheden (18)

- Blok H., Oostdam R., Otter M., Overmaat M. (2002) *Computer assisted instruction in support of beginning reading instruction: a review*
- CBS (2008) *De digitale economie 2008*
- Deursen van A.J.A.M., Dijk van J.A.G.M. (2009) *Tendrapport: motivatie, toegang, gebruik en vaardigheden. Een Europees en Nationaal perspectief*
- Ingen van E., Haan de J., Duimel M. (2007) *Achterstand en afstand. Digitale vaardigheden van lager opgeleiden, ouderen, allochtonen en inactieven*
- Kaiser Family Foundation (2003) *Zero to Six: Electronic Media in the Lives of Infants, Toddlers and Preschoolers*
- Kulik J.A. (2003) *Meer positieve resultaten over rendement met ict*
- BECTA (2002) *ImpaCT2 - The impact of Information and Communication Technologies on Pupil Learning and Attainment*
- Overwijk M. (2008) *Interactie bij beginnende geletterdheid in combinatie met ICT*
- DUCKFoOT Research Ltd. (2009) *How people assess online content and services*
- Ofcom (2009) *UK adults media literacy*
- John Beckers J., (2003) *Computerangst, oorzaken en gevolgen*
- Lieshout van H., Hesemans L., Maarel van der H., (2002) *Ict in de sociale sector*
- Murray C. (2005) *Reading, math up for nine-year-olds*
- Oldemaat C. (2009) *Mediawijsheid in het Primair Onderwijs*
- Qrius (2009) *Jongeren 2009*
- Ruigrok Netpanel (2009) *The next web*
- Smeets E., Wester M. (2009) *Mediawijsheid in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs*
- Walraven A. (2008) *Becoming a critical websearcher*

Ad 2: Informatie & strategische vaardigheden (12)

- Becta (2004) *Barriers and enablers to teachers' use of ICT*
- Deursen van A.J.A.M., Dijk van J.A.G.M. (2009) *Tendrapport: motivatie, toegang, gebruik en vaardigheden. Een Europees en Nationaal perspectief*
- Deursen van A.J.A.M., Dijk van J.A.G.M. (2008) *Digitale vaardigheden van Nederlandse burgers*
- DUCKFoOT Research Ltd. (2009) *How people assess online content and services*
- EPN - Platform voor de informatiesamenleving (2003) *Parels en Groeibriljanten*
- Kulik J.A. (2003) *Meer positieve resultaten over rendement met ict*
- Lieshout van H., Hesemans L., Maarel van der H. (2002) *Ict in de sociale sector*
- Ofcom (2009) *UK adults media literacy*
- Onderwijsraad (2008) *Onderwijs en open leermiddelen*
- Stichting Mijn Kind Online (2009) *Krabbels en respect plz?*
- Stichting Mijn Kind Online (2008) *(On)bewerkt beroemd*
- Valkenburg P.M. (2005) *Schadelijke media en weerbare jeugd: een beleidsvisie 2005-2010*

Ad 3: Mediabewustzijn (17)

- Buijzen M., Rozendaal E., Moorman M., Tanis M. (2008) Parent versus child reports of parental advertising mediation: exploring the meaning of agreement
- Buijzen M., Valkenburg P.M. (2005) Parental mediation of undesired Advertising effects
- Buijzen M. (2007) Reducing Children's Susceptibility to Commercials: Mechanisms of factual and evaluative advertising interventions
- Buijzen M., Mens C. (2007) Adult Mediation of Television Advertising Effects
- Buijzen, M., Walma van der Molen J., Sondij P. (2007), Parental mediation of children's emotional responses to a violent news event
- Buijzen M. (2009) *The effectiveness of parental communication in modifying the relation between food advertising and children's consumption behaviour*
- DUCKFoOT Research Ltd. (2009) *How people assess online content and services*
- Hop. L., Delver, B. (n.d.) *De WiFi generatie*
- John Beckers J. (2003) *Computerangst, oorzaken en gevolgen*
- Kaiser Family Foundation (2003) *Zero to Six: Electronic Media in the Lives of Infants, Toddlers and Preschoolers*
- Lenhart A., Madden M. (2005) *Teen Content Creators and Consumers*
- Ministerie van OCW (2006) *Mediawijsheid: burgerschap in de informatiemaatschappij*
- Oldemaat C. (2009) *Mediawijsheid in het Primair Onderwijs*
- Ruigrok Netpanel (2009) *The next web*
- Smeets E., Wester M. (2009) *Mediawijsheid in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs*
- The Royal Australasian College of Physicians: Paediatrics & Child Health Division (2004) *Children and the media: advocating for the future*
- Valkenburg P.M. (2005) *Schadelijke media en weerbare jeugd: een beleidsvisie 2005-2010*

Ad 4: Verantwoord gebruik & veiligheid (12)

- Blauw Research voor KPN Internet (2005) *Internet in de klas*
- Byron T. (2008) *Safer Children in a Digital World*
- CBS (2008) *De digitale economie 2008*
- Directorate General Information Society and Media (2008) *Towards a safer use of the internet for children in de EU – a parents' perspective.*
- DUCKFoOT Research Ltd. (2009) *How people assess online content and services*
- Gosselt J.F., Hoof van, J.J., Jong de, M.D.T., Dorbeck-Jung, B., Steehouder, M.F. (2008) *Horen, zien en verkrijgen? : een onderzoek naar het functioneren van Kijkwijzer en PEGI (Pan European Game Information) ter bescherming van jongeren tegen schadelijke mediabeelden*
- Ministerie van OCW (2006) *Mediawijsheid: burgerschap in de informatiemaatschappij*
- Ofcom (2009) *UK adults media literacy*
- Ruigrok Netpanel (2009) *The next web*
- Stichting Mijn Kind Online (2009) *Krabbels en respect plz?*
- Valkenburg P.M. (2005) *Schadelijke media en weerbare jeugd: een beleidsvisie 2005-2010*
- Vandebosch, H. (2004) *Cyberpesten bij jongeren in Vlaanderen*

Ad 5: Participatie en productie (4)

- Asthana, S. (UNESCO) (2006) *Innovative practices of youth participation in media*
- Ingen van E., Haan de J., Duimel M. (2007) *Achterstand en afstand. Digitale vaardigheden van lager opgeleiden, ouderen, allochtonen en inactieven*
- Lange de, E. (2006) *Rapportage informatie- en participatieprofiel*
- Murray C. (2005) *Reading, math up for nine-year-olds*

Ad 6: Empowerment (5)

- Federation of American Scientist (2006) *Summit on Educational Games 2006*
- Hendriks C. (2008) *Gameflow*
- Jos de Haan, Oene Klumper en Jan Steyaert (2004) *Surfende Senioren. Kansen en bedreigingen van ICT voor ouderen*
- Steyaert S., Eggermont, S., Vandebosch H. (2006) *Towards the desired future of the elderly and ICT: policy recommendations based on a dialogue with senior citizens*
- Zwanenberg F. (2007) *Mediawijsheid op school*

Ad 7: Auteursrecht (2)

- Onderwijsraad (2008) *Onderwijs en open leermiddelen*
- Ringnalda, A, Elferink M., Cock Buning de, M. (2009) *Auteursinbreuk door P2P filesharing*

Ad 8: Innovatief en experimenteel mediagebruik (3)

- Accenture (2008) *Het Accenture Media en Communicatie Innovatie Onderzoek 2008*
- Asthana, S. (UNESCO) (2006) *Innovative practices of youth participation in media*
- MWG (2009) *Het experiment*

Bijlage II: Referentielijst – 50 onderzoeken

- Accenture (2008) *Het Accenture Media en Communicatie Innovatie Onderzoek 2008*
- Asthana, S. (UNESCO) (2006) *Innovative practices of youth participation in media*
- BECTA (2004) *Barriers and enablers to teachers' use of ICT*
- BECTA (2002) *ImpaCT2 - The impact of Information and Communication Technologies on Pupil Learning and Attainment*
- Blauw Research voor KPN Internet (2005) *Internet in de klas*
- Blok H., Oostdam R., Otter M., Overmaat M. (2002) Computer-assisted instruction in support of beginning reading instruction: A review
- Buijzen M. (2007) Reducing Children's Susceptibility to Commercials: Mechanisms of factual and evaluative advertising interventions
- Buijzen M., Mens C. (2007) Adult Mediation of Television Advertising Effects
- Buijzen M., Rozendaal E., Moorman M., Tanis M. (2008) Parent versus child reports of parental advertising mediation: exploring the meaning of agreement
- Buijzen M., Valkenburg P.M. (2005) Parental mediation of undesired Advertising effects
- Buijzen, M., Walma van der Molen J., Sondij P. (2007), Parental mediation of children's emotional responses to a violent news event
- Buijzen M. (2009) The effectiveness of parental communication in modifying the relation between food advertising and children's consumption behaviour
- Byron T. (2008) *Safer Children in a Digital World*
- CBS (2008) *De digitale economie 2008*
- Deursen van A.J.A.M., Dijk van J.A.G.M. (2009) *Tendrapport: motivatie, toegang, gebruik en vaardigheden. Een Europees en Nationaal perspectief*
- Deursen van A.J.A.M., Dijk van J.A.G.M. (2008) *Digitale vaardigheden van Nederlandse burgers*
- Directorate General Information Society and Media (2008) *Towards a safer use of the internet for children in de EU – a parents' perspective.*
- DUCKFoOT Research Ltd. (2009) *How people assess online content and services*
- EPN - Platform voor de informatiesamenleving (2003) *Parels en Groeibriljanten*
- Federation of American Scientist (2006) *Summit on Educational Games 2006*
- Gosselt J.F., Hoof van, J.J., Jong de, M.D.T., Dorbeck-Jung, B., Steehouder, M.F. (2008) *Horen, zien en verkrijgen? : een onderzoek naar het functioneren van Kijkwijzer en PEGI (Pan European Game Information) ter bescherming van jongeren tegen schadelijke mediabeelden*
- Hendriks C. (2008) *Gameflow*
- Hop L., Delver B. (n.d.) *De WiFi generatie*
- Ingen van E., Haan de J., Duimel M. (2007) *Achterstand en afstand. Digitale vaardigheden van lager opgeleiden, ouderen, allochtonen en inactieven*
- John Beckers J. (2003) *Computerangst, oorzaken en gevolgen*
- Jos de Haan, Oene Klumper en Jan Steyaert (2004) *Surfende Senioren. Kansen en bedreigingen van ICT voor ouderen*
- Kaiser Family Foundation (2003) *Zero to Six: Electronic Media in the Lives of Infants, Toddlers and Preschoolers*
- Kulik J.A. (2003) *Meer positieve resultaten over rendement met ict*
- Lange de, E. (2006) *Rapportage informatie- en participatieprofiel*

- Lenhart A., Madden M. (2005) *Teen Content Creators and Consumers*
- Lieshout van H., Hesemans L., Maarel van der H. (2002) *Ict in de sociale sector*
- Ministerie van OCW (2006) *Mediawijsheid: burgerschap in de informatiemaatschappij*
- Murray C. (2005) *Reading, math up for nine-year-olds*
- MWG (2009) *Het experiment*
- Ofcom (2009) *UK adults media literacy*
- Oldemaat C., (2009) *Mediawijsheid in het Primair Onderwijs*
- Onderwijsraad (2008) *Onderwijs en open leermiddelen*
- Overwijk M. (2008) *Interactie bij beginnende geletterdheid in combinatie met ICT*
- Qrius (2009) *Jongeren 2009*
- Ringnalda, A, Elferink M., Cock Buning de, M. (2009) *Auteursinbreuk door P2P filesharing*
- Ruigrok Netpanel (2009) *The next web*
- Smeets E., Wester M. (2009) *Mediawijsheid in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs*
- Steyaert S., Eggermont, S., Vandebosch H. (2006) *Towards the desired future of the elderly and ICT: policy recommendations based on a dialogue with senior citizens*
- Stichting Mijn Kind Online (2009) *Krabbels en respect plz?*
- Stichting Mijn Kind Online (2008) *(On)bewerkt beroemd*
- The Royal Australasian College of Physicians: Peadiatrics & Child Health Division (2004) *Children and the media: advocating for the future*
- Valkenburg P.M. (2005) *Schadelijke media en weerbare jeugd: een beleidsvisie 2005-2010*
- Vandebosch, H. (2004) *Cyberpesten bij jongeren in Vlaanderen*
- Walraven A. (2008) *Becoming a critical websearcher*
- Zwanenberg F. (2007) *Mediawijsheid op school*